

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2687-5675

Sayı/Issue 25 (Haziran/June 2026), s. 1-23
Geliş Tarihi-Received: 18.05.2026
Kabul Tarihi-Accepted: 30.06.2026
Araştırma Makalesi-Research Article
DOI: 10.5281/zenodo.20810094

Kutadgu Bilig’de İç İçe Birleşik ve Açıklayıcı Birleşik Cümle Yapıları

Embedded and Explanatory Complex Sentence Structures in Kutadgu Bilig

Gürkan KANAATLI*

Öz

11. yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle yazılan *Kutadgu Bilig*, Türk dili ve edebiyatının zirve eserlerinden biridir. Metnin türü her ne kadar anlatmaya bağlı metinlerden *mesnevi* olsa da “gösterme” tekniğinin yoğun kullanımı esere bir tiyatro metni görünümü kazandırmıştır. Eser oynanmak için kaleme alınmamakla birlikte kişilere ait düşünceler çoğunlukla dolaysız aktarım ile verildiğinden ve yer yer alıntılar yapıldığından iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapılarından sıklıkla yararlanılmıştır. Bu makalede öncelikle iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapıları literatür taramasıyla elde edilen veriler ışığında karşılaştırılmış ve bu yapıların Türkçe söz dizimindeki yeri açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra *Kutadgu Bilig* taranarak bu cümle yapılarının çeşitli söz dizimsel özelliklerine göre örnekleri tespit edilmiştir. Söz konusu cümle yapılarının modern Türkçede görülen her tipinin eserde yer almadığı görülmüştür. Bununla birlikte bu cümle yapılarının metnin kuruluşunda temel söz dizimsel yapılardan olduğu gözlemlenmiştir. Devlet yöneticilerinin halka karşı meşruiyet oluşturmaları açısından önemli bir işleve sahip olan, nasihatname türündeki eserde soyut kavramları temsil eden kişilere ait içeriklerin ve özlü sözlerin aktarımının bu formlar aracılığıyla işaretlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, iç içe birleşik cümle, açıklayıcı birleşik cümle.

Abstract

Written in Karakhanid Turkic in the 11th century, *Kutadgu Bilig* (*Wisdom of Royal Glory*) stands as one of the masterpieces of Turkic language and literature. Although its genre is a *mathnawi*—a form of narrative text—the intensive use of the “showing” technique gives the work the appearance of a theatrical script. Even though the work was not written to be staged, the thoughts of the characters are predominantly conveyed through direct speech, and quotations are occasionally utilized; consequently, embedded complex and explanatory complex sentence structures are frequently employed. In this article, first, embedded complex and explanatory complex sentence structures are compared in light of the data obtained through a literature review, and an attempt is made to explain the place of these structures within Turkish syntax. Subsequently, *Kutadgu Bilig* was examined to identify examples of these sentence structures based on their various syntactic features. It has been observed that not every type of these sentence structures found in modern Turkish is present in the work. Nevertheless, these sentence structures have been noted to be among the fundamental syntactic components in the construction of the text. In this book of advice (mirror for princes), which serves a crucial function for state administrators in establishing legitimacy in the eyes of the public, it is observed that quoting speech of the characters—who represent abstract concepts—and aphorisms is marked through these syntactic forms.

Keywords: Kutadgu Bilig, embedded complex sentence, explanatory complex sentence.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, e-posta: gurkan.kanaatli@gmail.com, ORCID: 0009-0005-6240-5198.

Giriş

Türkçe dil bilgisi araştırmacıları cümle yapısı konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Her ne kadar görüş ayrılıkları olsa da cümleler yapılarına göre sınıflandırılırken genel kabul gören yapılar vardır. Bu yapılardan biri iç içe birleşik cümledir. Ergin'in tam bir birleşik cümle olarak görmese de *Türk Dil Bilgisi* (2002) kitabında bu birleşik cümle yapısına yer vermesi yapının Türk dil bilgisinde yerleşmesini sağlamıştır. Yaman (2000, s. 262) bu cümle yapısının Türk dilinin en eski dönemlerinden beri kullanılmasına ve en önemli cümle yapılarından biri olmasına rağmen Türkiye'de yapılan dil bilgisi çalışmalarında pek fazla ele alınmadığını dile getirmiştir. Açıklayıcı birleşik cümle yapısı ise daha az yerleşmiş ve henüz tam olarak anlaşılmamış ve araştırılmamış bir bağımlı birleşik cümle yapısıdır.

Kutadgu Bilig (KB), diyaloglar ve alıntılarla örülen bir metin yapısına sahiptir. Olay çevresinde gelişen bir metin olan eserde dış çerçeve anlatma tekniği ile verilirken kişilerin doğrudan aktarım cümleleriyle söyleşmesi eserde gösterme tekniğini belirginleştirmiştir. Önemli kişilerin deneyimlerinin ve özdeyişlerinin doğrudan aktarılması da esere bir tiyatro havası katmıştır. Eserde modern piyeslerde gördüğümüz, repliklerin başına sahibinin adının büyük harflerle yazılması gibi bir yöntem¹ görülmemektedir. Bunun yerine eserde iç içe birleşik cümle ve açıklayıcı birleşik cümleler yardımıyla söyleşmeler ve tanıklamalar sağlanmıştır.

Bu makalede iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapılarının belirli özellikleri tespit edilecektir ve bu özelliklere göre örnekleri KB üzerinde tespit edilecektir. Söz konusu cümle yapıları bitimli yüklemlelere sahip olmaları ve yan cümlelerin temel cümleye yabancı dil kökenli bağlayıcılar kullanılmadan bağlanması açısından benzeşmektedir. Ancak bu yapılarda yan cümlelerin bağlanmasında *gibi*, *için*, *diye* gibi çekim edatları bağlayıcı olarak kullanılabilir.

Söz dizimsel açıdan birbirinden farklı olan iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapılarının Türk dilindeki yeri tarihî ve çağdaş metinler üzerinde daha fazla araştırılmaya muhtaçtır. Yapılacak araştırmalar sonucu bu cümle yapılarının özellikleri daha fazla belirginleşecek ve aydınlığa kavuşacaktır. Açıklayıcı birleşik cümlelerin bir bağımlı birleşik cümle yapısı olarak açıklama ilişkili bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerden ayrılması ve alıntı cümle içeren cümlelerin yerinin ne olması gerektiği daha fazla araştırılmayı bekleyen noktalardandır.

1.1. İç İçe Birleşik Cümle

Bağımlı birleşik cümleler grubunda yer verilen iç içe birleşik cümleler bir temel cümle içinde bir başka cümlelerin altasırallı (subordinated) olarak kullanılmasıyla oluşur. İçteki cümlelerin yüklemi yapıca ve anlamca bitimli özelliktedir ve iç cümleler çoğunlukla başka bağlamlarda kullanıldıklarında bağımsız cümle olabilecek özelliktedirler. İç cümleler yan cümle olarak temel cümleye bir ekle, bağlayıcıyla veya doğrudan bağlanabilir veya temel cümlelerin öğelerinden birinin unsuru olabilir.

Deny (2012, s. 730) bağımlı cümle bahsinde Türkçede bağımlı cümlelerin genellikle cümleciklerle (çekimsiz fiil ile biten cümle öbekleri) kurulduğunu, yüklemi bitimli fiil biçimleri olan bağımlı cümlelere şart cümlelerini ve yabancı kökenli bağlaçlarla bağlanan cümleleri göstermiş, iç içe birleşik cümle türüne değinmemiştir. Fiilimsi gruplarından oluşan bağımlı yapılar için *iç cümle* terimini kullanan Banguoğlu (2015, s. 546-586) bitimli fiillerle kurulan birleşik cümleleri *tümleme birleşik cümle* terimiyle karşılamıştır ve *şart cümlesi*, *ilinti zamiri cümlesi* ve *bağlam cümlesi* olarak üç gruba ayırmıştır. *Bağlam cümleleri*

¹ Bu alıntı işaretleme yöntemi cümlesiz işaretleme yöntemlerinden *katılımcı odaklı* (participant-oriented) işaretlemedir (Oytun-Altun, 2023, s. 900; Güldemann, 2008'den).

bağlayıcılar ile kurulan bağımlı ve bağımsız birleşik cümlelerdir ve böyle cümleler bazen bağlayıcı olmadan da kurulabilir. Yazar, birleşik cümleyi kuran cümlelerden birinin altasıralı (bağımlı) olduğu cümle türünü *altalta bağlam cümlesi* terimiyle karşılamıştır ve bu tür cümleleri anlam ilişkilerine göre *salt, yerverme, sebep, sonuç, amaç* ve *şart* olmak üzere altıya ayırmıştır. Bunlardan aslen *ki* ve *kim* bağlaçlarıyla kurulan *salt bağlam cümlesi* yapısının bağlaçsız türü iç içe birleşik cümleyi karşılayan türdür denilebilir. Banguoğlu'nun (2015, s. 558) salt bağlam cümlesine verdiği şu örnekler iç içe birleşik cümle türüne benzerlikleri açısından dikkat çekicidir: *İşte söylüyor, yarışlara katılmayacaklarmış. ° Anlaşıldı, istemeyorsun.*

Ergin (2002, s. 406) iç içe birleşik cümleyi bir cümlelerin başka bir cümlelerin içine girmesiyle oluşan birleşik cümle olarak tanımlamış ve iç cümlelerin temel cümlelerin bir unsuru veya o cümle içinde bir isim unsuru durumunda olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte (2002, s. 407) iç içe birleşik cümlelerin temel ve yan cümleler ve onların ilişkisi bakımından *ki*'li ve şartlı cümlelerden oldukça farklı olduğunu dile getirmiştir. Bu yapıyı belki tam, normal bir birleşik cümle saymamak gerektiğini belirterek tereddüdünü ifade etmiştir.

Göğüş (1968, s. 89-142) "Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri" başlıklı makalesinde çekimli fiillerle kurulmuş cümleciklerin temel cümlecige bağlanması bahsinde şu açıklamaları yapmıştır: "Türkçede çekimli fiillerle kurulmuş olan grupların, yani cümleciklerin de cümleler gibi temel cümlecige bir öge ya da belirtici olarak girdikleri görülmektedir." Göğüş, *iç içe birleşik cümle* terimini kullanmamıştır, ancak dil bilgisi kitaplarındaki iç içe birleşik cümle tanımına uyanlar da dâhil çekimli fiillerle kurulmuş olan yan cümlelerin tamamına değinmiştir denilebilir. Bunlar arasına yazıda birbirinden iki nokta ile ayrılan ve kimi araştırmacıların *açıklayıcı birleşik cümle* olarak adlandırdığı cümleler de dâhildir. Göğüş (1968, s. 132) *cümlecik* terimini kullandığı bitimli yüklemli cümlelerin birleşik cümle içinde sıralı cümlelerdekinden farklı bir şekilde yer aldığını, cümleciklerin görev bakımından cümlelere (bitimsiz yüklemli yapılar) benzer şekilde temel cümlecigin bir parçası olduğunu belirtmiştir.

Dizdaroğlu (1972, s. 205) *kaynaşık tümce* olarak adlandırdığı bu cümle türü için "Yan yargısı içtümceye dayalı bileşik tümceye kaynaşık tümce denir. Kaynaşık tümcelerde yan yargıyı taşıyan ad ya da eylem tümceleri adlaşmıştır, tek bir sözcük sayılırlar. Bu nedenle de bağımsız yargılı tümce kurmayarak temel cümlelerin bir ögesi olurlar." tanımını yapar. Dizdaroğlu (1972, s. 192) kaynaşık tümcenin iç cümlesi için *ičtümce* terimini kullanır ve bunu "bileşik tümcede çeşitli görevlerde kullanılan ve adlaşarak yargı bildirmeyen tümce" şeklinde tanımlar. Dizdaroğlu (1972, s. 207) bir fiilimsi ile öbekleşen iç cümlelerin iç içe birleşik cümle oluşturmayacağını, *ki* bağlacı ile kurulan açıklamalı sıralı cümlelerin ise devrik iç içe birleşik cümle niteliğinde olduğunu dile getirmiştir.

Hatipoğlu (1972, s. 147-153) çekimli eylemle kurulan yan cümleler için *yantümce* terimini kullanmıştır ve bu yan cümlelerin içinde bulunduğu cümlelerin bütünü kapsayan bir terim kullanmak yerine yan cümleleri adlandırmıştır: *bağlaçlı, dilekli, koşullu, ilgeçli, olumsuzluk koşacıyla, sorulu, ikilemeli, kalıplaşmış yan tümce*. Bu yan cümle türlerinden bağlaçlı yan cümle söz dizimi çalışmalarında genellikle *ki'li yan cümle*, dilekli ve koşullu yan cümle ise *şartlı yan cümle* olarak adlandırılır. Olumsuzluk koşacıyla (değil) kurulan cümleler ise bağımsız birleşik cümle kabul edilir (Delice, 2003, s. 165). İkilemeli yan cümleler (gelir gelmez vb.) zarf-fiil yan cümlesi kabul edilirken kalıplaşmış yan cümleler gramerleşmiş biçim birimleri olarak değerlendirilir. Sorulu yan cümleler Deniz-Yılmaz'a (2009, s. 90) göre girişik birleşik cümle kurar, kimi araştırmacılara göre ise (örn. Özmen'e göre [2013, s. 193]) iç içe birleşik cümle kurar. İlgeçli yan cümlelerin ise genel olarak iç içe

birleşik cümle kurduğu kabul edilmektedir. Hatipoğlu (1972, s. 151) ilgeçli yan cümlelerin "Sanki o olayı ben bilmiyordum gibi bana soruyor." örneğindeki gibi *gibi* edatıyla oluşturulduğunu dile getirmiştir.

Kükey (1975, s. 291) *iç içe birleşik tümceyi*; başkasına ait bir cümle, *de-* eyleminin çekimlenmesiyle kurulan bir başka cümle içinde nesne görevinde kullanılmasıyla oluşturulan tümce olarak tarif etmiştir.

Korkmaz (1992, s. 155) *iç içe birleşik cümleyi* çekimli eyleme sahip bir cümle, temel cümle içinde, o cümle, bir ögesi olarak yardımcı cümle göreviyle yer aldığı birleşik cümle türü şeklinde tanımlamıştır.

Hengirmen (1998, s. 362) *girişik cümle* terimini kullandığı cümle yapısını yan cümle, temel cümle, bir ögesi veya bir ögesinin tamlayanı olduğu cümle şeklinde tarif etmiştir ve bu yapıyla ilgili olarak *cümlelerin cümle ögesi oluşu* ifadesine dikkat çekmiştir.

Karahan (1999, s. 63) *Türkçede Söz Dizimi'*nde *iç içe birleşik cümleyi* bir cümle, herhangi bir görevle başka bir cümle içinde yer aldığı cümle şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu cümle yapısında yardımcı cümle ana cümle, bir unsur veya unsurunun bir parçasıdır ve temel cümle, yüklemi genellikle 'de-, zannet-, san-, bil-, gör-, görün-, farzet-, düşün-' eylemlerinin çekimli biçimleridir.

Karahan (2000, s. 23) daha sonra cümle yapıları konusunda görüşünü değiştirerek cümlelerin yapılarına göre sınıflandırılmasına ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir ve adı geçen kitabının daha sonraki baskılarında (Karahan, 2010, s. 85) cümleleri yapılarına göre değil, *bağlanma şekillerine* göre sınıflandırmıştır.

Delice (2003, s. 145) *iç içe birleşik cümleyi* "Bir cümle, bağımsız cümle yapısını koruduğu hâlde başka bir cümle içinde onun bir ögesi olarak yer alabilir. Bu şekilde oluşturulmuş birleşik cümlelere *iç içe birleşik cümle* denir." şeklinde tanımlamıştır.

Karaağaç (2021, s. 39), *iç içe birleşik cümle* hakkında "Bir cümle, herhangi bir görevle başka bir cümle içinde yer aldığı cümledir. Yardımcı cümle ana cümle, bir ögesi veya o ögenin bir parçasıdır." demiş ve *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü'*nde (2013, s. 460) *iç içe birleşik cümle*nin İngilizce karşılığına da yer vermiştir: *embedded clause*.

Aktan (2016, s. 126) *iç içe birleşik cümleyi* bir cümle ile o cümlede başka bir cümle, yer almasıyla kurulan birleşik cümle şeklinde tanımlamıştır ve *iç içe birleşik cümle*de temel cümle, *dış cümle*, yan cümle, *iç cümle* dendiğini belirtmiştir.

Özkan ve Sevinçli (2019, s. 201) *iç içe birleşik cümleyi* bir cümle, herhangi bir görevle bir başka cümle içinde bulunmasıyla oluşan cümle olarak tarif etmişlerdir.

Özmen (2013, s. 178) *iç içe birleşik cümle*nin bir cümle, diğer bir cümle, ögesi ya da bir ögesinin parçası olmasıyla oluşan cümle olduğunu dile getirmiştir.

Özkan, Toker ve Aşçı (2020, s. 135) *iç içe birleşik cümleyi* bir cümle, başka bir cümle içine girmesiyle meydana gelen cümle şeklinde tanımlamışlardır.

Özkan (1996, s. 215) *iç içe birleşik cümle* için "Tam ve bağımsız bir yargı veya iş ifadesi taşıyan bir cümle, bir başka cümle, bir unsur hâlinde kullanılmasıyla meydana gelen birleşik cümledir." demiştir.

Daşdemir (2009, s. 135-136) cümleleri basit ve birleşik olmak üzere iki ana kategoriye ayırmıştır. Birleşik cümleleri ise bileşenlerinin bağımlı ya da bağımsız yargı bildirmelerine göre ikiye ayırmıştır: *birbirine denk bağımsız yargılardan oluşan bağlı ve sıralı cümleler; biri bağmlayan, öteki bağmlanan olmak üzere bir temel/baş yargı ile en az bir yan/yardımcı yargıdan meydana gelen cümleler*. Daşdemir'e göre (2015, s. 73-87) yan yargıları

oluşturan cümleler parça-bütün ilişkisi ile yapısal bakımdan temel cümleye bağlı olmakla birlikte kendi iç yapıları itibarıyla üç farklı biçim arz eder: *yapıca bağımlı yan cümleler*, *yapıca bağımsız yan cümleler*, *yapıca bağımsız görünüşlü yan cümleler*. Daşdemir (2009, s. 135) *yapıca bağımsız yan cümleyi* şu şekilde açıklamıştır: “Bu cümleler kendi içinde değerlendirildiğinde tam bir temel/baş cümle özelliği gösterir: Çekimli bir yüklemli vardır ve tek başlarına da kullanılabilirler. Bu türün en tipik örneği alıntı iç cümleler olmakla birlikte kapsamı bunlardan ibaret değildir.”

Daşdemir, bağımlı cümleleri sınıflandırırken iç içe birleşik cümle terimini tercih etmemiş ve iç cümle olarak bilinen cümle yapıları için *yapıca bağımsız yan cümleler* terimini kullanmıştır. Daşdemir’in sınıflandırması bitimli yüklemli yan cümlesi olan birleşik cümleler için kapsayıcı görünmektedir. Benzer bir kapsayıcı başlık Kononov tarafından kullanılmıştır. Kononov (2024, s. 175) böyle cümleler için *bağlaçsız bağımlı birleşik cümle* terimini kullanmıştır. Yalnız, Kononov’un sınıflandırması içindeki kimi cümle yapıları bugün iç içe birleşik cümle kabul edilmez. Bu hususla ilgili, Kononov’un (2024, s. 177) aktardığı örneklerden bazıları şunlardır: *Buraya girdik gireli peri masallarından başka bir şey işittik mi? ° Yemeği yedi yemedi kalktı gitti.*

İç içe birleşik cümle genel kabul gören cümle yapılarından biri olmakla birlikte kimi araştırmacılar cümleleri yapılarına veya bağlantı biçimlerine göre sınıflandırırken bu cümle türüne yer vermemişlerdir. Bazı araştırmacılar (Özmen, 2013, s. 203-212; Erdal, 2004, s. 504-507) ise konuşma ve düşünme cümlesi gibi cümlelerin alıntılı olduğu yapıları aktarım başlığı altında ele almıştır.

Atabay, Çam ve Özel (1981, s. 94) iç içe birleşik cümle terimini kullanmamakla birlikte bileşik cümle konusunda yantümcelerin temel cümleye bağlantı yollarından bahsederken kimi yan cümlelerin *mi* soru eki, *ilgeçler* ve *değil* olumsuzluk koşacı ile temel cümleye bağlandığını dile getirirler. Atabay vd.nin (1981, s. 94) tespit ettiği bu birleşik cümle çeşitleri Türk dil bilgisinde iç içe birleşik cümle olarak bilinen cümle yapısına dâhildirler. Elbette temel cümleye farklı biçimlerde bağlanan iç cümleler de mevcuttur.

Ediskun (2017, s. 379) bileşik cümle bahsinde bir yan cümlecüğün yüklemine çekimli bir fiil olabileceğini dile getirmiş, örnek olarak yan cümlesinin yüklemi şart kipi ile çekimlenmiş bir cümle vermiştir, bilinen iç içe birleşik cümle türünden bahsetmediği gibi diğer başlıklar altında bunun örneklerine de yer vermemiştir. Gencan (1979) ve Bilgegil (1982) de cümle yapısı bahsinde iç içe birleşik cümleye yer vermemişlerdir.

Cemiloğlu (2001, s. 66) *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* adlı eserinde ayrı iki cümle şeklinde olan fakat birbirinin içine girdiğinde ilk cümlelerin adeta bir kelime grubu işlevi kazanarak bir cümle unsuru şekline girdiği iç içe birleşik cümleleri basit cümle olarak değerlendirmenin yanlış olmadığını dile getirmiştir. Araştırmacı bu görüşünden yola çıkarak basit cümlelerin tanımının da bir yüklem çeşitli yönlerden tamamlayan, yapısı zaman zaman kelime, zaman zaman kelime grubu, yer yer de cümle olabilen unsurların birlikte oluşturduğu tek hüküm bildiren gramer birliği şeklinde güncellemiştir.

Aydemir (2020, s. 123) *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri* adlı eserinde, geleneksel gramer çalışmalarında iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilen bağımlı birleşik cümle tiplerini dil bilimsel yaklaşımla çeşitli başlıklar altında sınıflandırmıştır:

- Altasıralayıcılarla kodlanan altasıralamayla kurulan cümleler: Bu türde Türk dilinin zarf-fiillerden gramerleşme yoluyla ürettiği *diye* gibi bağlayıcılar bitimli yapıdaki bir cümleyi yan cümle durumuna getirmektedir: *Yarın sözleşmeyi feshederiz diye düşünüyorum.*

- İstek/gönüllülük ekleriyle kodlanan altasıralamayla kurulan cümleler: Bu tür cümlelerin yapısı yabancı dillerden alınan kopya yapılarıdır: *Daha iyi yerlere gelsin istiyorum.*
- Bitimli yapıların topyekûn adlaştırılmasıyla kurulan cümleler: Bu tür cümleler temel cümlelerin durum ekleriyle tümünden adlaştırılarak başka bir cümlelerin ögesi hâline getirilmesiyle oluşturulur: *Gösterilere kaç kişi katılıyor şunun için soruyorum.*

Bir bitimli yapının topyekûn adlaştırılması çağdaş Türkçede yaygınlaşmış olsa da Eski Türkçede de örneklerine rastlanan bir altasıralama türüdür. Erdal'ın (1998, s. 152) Eski Uygur Türkçesinden verdiği *Yer tarin uqıtdı* 'Yerin çok dar olduğunu açıkladı' örneği bunu göstermektedir.

Alıntı cümlelerin yan cümle oluşturup oluşturmayacağı tartışmalı bir konudur. Oytun-Altun (2023, s. 898) cümle bilgisi araştırmalarında dolaylı anlatımların tümleş yan cümlelerinin bir çeşidi olduğunun tartışmasız kabul edildiğini ama doğrudan aktarımların bazı araştırmacılar tarafından tümleş yan cümlesi sayılmadığını dile getirmiştir. Doğrudan aktarım cümlelerini söz diziminde cümle yapısı başlığı altında değil, *doğrudan aktarım* gibi başlıklar altında ayrı bir kategori olarak ele alan araştırmacılar da vardır. Örneğin, Özmen (2013, s. 203-212), alıntı cümleleri *dolaylı ve dolaysız anlatım* başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele almıştır, ancak iç içe birleşik cümle başlığı altında da aktarım cümlelerine yer vermiştir (2013, s. 180). Turan (2018, s. 30) ise cümleleri yapılarına göre sınıflandırırken bağlı ve birleşik cümlelerden ayrı olarak *quoted speech sentence* "alıntı cümlesi" başlığını kullanmıştır.

İç içe birleşik cümlelerde yardımcı cümle konumundaki unsur basit cümle, birleşik cümle, bağlı cümle veya karma cümle yapısında olabileceği gibi cümleden büyük birlik de olabilir. Coşar (2020, s. 1607) yardımcı unsuru cümle üstü bir birlikten oluşan yapılar için *metin-cümle* terimini önermiştir ve "Kutadgu Bilig'de Kurucu Yapı Olarak Metin-Cümleler" başlıklı bildirisinde şu açıklamayı yapmıştır: "Literatürde iç içe birleşik cümle olarak anılan ancak metin-cümle olarak değerlendirilebilecek bir yapı sergileyen cümle türü, çoğunlukla dolaylı ve dolaysız aktarım yapmakta kullanılır. İç cümlelerin tam üyeli bir cümle olması durumunda dolaysız aktarım ifade eden bu cümle, bütün halinde bir metin değeri kazanır. Söz konusu yapı, iç cümle bir metin olduğunda ise bir metin-cümle olur." Coşar, bu bildiride iç içe birleşik cümle ve açıklayıcı birleşik cümle yapılarını ayrı yapılar olarak değerlendirmemiştir.

1.1.1. Kopya Bağlayıcıların Düşmesiyle İç İçe Birleşik Cümle Görünümü Kazanan Cümleler

İç içe birleşik cümlelerde yan cümleler temel cümleye *gibi, diye* vb. Türkçe bağlayıcılar ile veya bağlayıcı olmaksızın bağlanmaktadır. Yabancı kökenli altasıralayıcılar ile kurulan bağımlı birleşik cümlelerin bağlayıcıları düşebilmektedir ve böyle durumlarda iç içe birleşik cümlelerin bağlayıcısız tipi şeklinde birleşik cümleler ortaya çıkmaktadır. Hint-Avrupa dillerinden kopyalama ile Türk diline giren *ki/kim* bağlayıcısının düşmesiyle oluşan cümleler için *ki'si düşmüş birleşik cümle* terimi kullanılmıştır (Akalın, 2004). Bu cümleler kimi çalışmalarda iç içe birleşik cümle sınıfında gösterilmiştir. Mesela *-Dir* bildirme ekiyle kurulmuş, belli "bir zamandan beri (örn. *üç aydır*)" anlamındaki sözlerin yer aldığı cümleler Dizdaroğlu'nun (1972, s. 206) *Tümcebilgisi* kitabında iç içe birleşik cümle örnekleri arasında verilmiştir. Doğan (2013, s. 265-270) bu kuruluştaki sözlerin sola dallanan, *ki'si düşmüş yan cümleler* olduğunu tespit etmiştir. Doğan bu cümlelere *ki'si düşmüş birleşik cümleler* denebileceğini veya *ki'li birleşik cümleler* başlığı altında ele alınabileceklerini dile getirmiştir. Bu konuda Tokatlı (2012) Irak Türkmen Türkçesindeki *ki'si düşmüş birleşik cümleler* üzerine bir makale yayımlamıştır.

Ceritoğlu (2022, s. 330-331) da “Tarihî Türk Dilinin Söz Diziminde Cümlemsi Öbeği” başlıklı makalesinde tarihî Türk dilinin çeşitli dönemlerinden cümlemsi zamiri düşmüş cümle örnekleri vermiştir. Ceritoğlu (2022, s. 330) bu tür cümlelerde cümlemsi zamirinin sıfır biçim birim sayıldığını dile getirmiştir.

Aydemir, (2020, s. 78-79, 119-121) altasıralamanın bir türü olarak *istek/gönüllülük ekleriyle altasıralamadan* bahsetmiştir. Hint-Avrupa dillerinden Türk dillerine kopyalanan bu sentaktik yöntemle herhangi bir bağlayıcı kullanılmaksızın iki bitimli yapının bağlanması söz konusudur. Bağmlanan cümle ad veya belirteç işlevi görür. Örneğin Türkiye Türkçesi *Daha iyi yerlere gelsin istiyorum*. Cümlesi ve Kıbrıs Türkçesi *Popaz gider çubanı dava edsin*. “Papaz çobanı dava etmeye gider.” cümlesi bu yapı ile kurulmuşlardır.

Türkçe kökenli bağlayıcıların düşmesi de söz konusudur. Bu durumda açıklayıcı birleşik cümlelere benzer bir yapı ortaya çıkar, ancak yan cümle temel cümlelerin önündedir. Özkan’a (1996, s. 215) göre zarf-fiillerin kullanımının fazla yaygın olmadığı Gagavuz Türkçesinde temel cümleyle yardımcı cümle arasına “diye” gibi bir bağlayıcı girmemekte ve yazı dilinde kısa çizgi (-) konularak cümlelerin anlam ve şekil bakımından birbiriyle ilgisi gösterilmeye çalışılmaktadır: *Kimsin sän - sormuş tilki. ° Siz alın - cevap etti Zlata*.

1.1.2. İç İçe Birleşik Cümlelerin Sınıflandırılması

Özmen, iç içe birleşik cümleleri yardımcı cümlelerin ana cümleye bağlanışına göre iki grupta incelemiştir: yardımcı cümlelerin ana cümleye doğrudan bağlanmasıyla oluşan iç içe birleşik cümleler (de-, addet-, anla-, bil-, bul-, farzet-, gör-, gözükm-, görül-, görün-, iste-, san-, sanıl-, say-, sayıl-, zannet-, zannolun- fiilleriyle) ve yardımcı cümlesi cümle öğelerinden birisinin içerisinde yer alan iç içe birleşik cümleler (edat grubu, isim tamlaması, iyelik grubu veya bir fiilimsi grubunun unsuru olarak). Özmen (2013, 178-195) iç içe birleşik cümleleri cümle içerisindeki görevleri bakımından ise özne, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleç olan ve ana cümlelerin yüklemine yer alanlar biçiminde sınıflandırmıştır.

1.2. Açıklayıcı Birleşik Cümle

Eraslan (2012, 530) *açıklayıcı birleşik cümleyi* “esas cümlede belirtilen hükmü açıklayan yardımcı cümle veya cümlelerden oluşan cümle” olarak tanımlamıştır ve şu örnekleri vermiştir: *İnce sakınçın bolmazun bular mini bilmez tip*. “Bunlar beni bilmez diye bir düşüncenin olmasın.” ° *çıkong şınşı açarı-i inçe tip tidi: Bo erser biş acun tınl(ı)ğlar-nın umuğı maytri bodisot-nın körkdeş et’özi erür*. “Çıkong Şınşı üstad bunun üzerine şöyle dedi: Bu beş varlık şeklindeki canlıların umudu Maytri bodhisattva’nın güzellikte eş vücududur.” Eraslan, kitabında birleşik cümleleri *bağımlı birleşik* ve *bağımsız birleşik cümle* olarak ayırmıştır ama bu cümlelerin tanımında esas cümle ve yardımcı cümle gibi terimleri kullanarak zımnen bu ayrımı yapmıştır. Böylece onun açıklayıcı birleşik cümleyi bağımlı birleşik bir cümle yapısı olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Türkçe söz dizimi ve cümle bilgisi çalışmalarında açıklayıcı birleşik cümle türüne pek yer verilmemiştir. Bu cümle yapısı bazı çalışmalarda ise bağımsız birleşik cümle grubuna dâhil edilmiştir. Dizdaroğlu (1972, s. 223) bağlanışlarına göre cümleleri *sıralı tümce* başlığı altında dört türe ayırmıştır: *bağımlı sıralı*, *bağımsız sıralı*, *açıklamalı sıralı* ve *karma sıralı tümce*. Dizdaroğlu (1972, s. 240) *açıklamalı sıralı tümceyi* “Bir giriş tümcesiyle onun açıklaması durumunda olan yargılı anlatıma, açıklamalı sıralı tümce denir.” şeklinde tanımlamıştır. Bu tür cümlelerde öndeki cümledeki düşüncenin sonraki cümlelerde açıklanıp, yorumlanıp daha da aydınlatıcı duruma getirildiğini; ilk cümleden sonra iki nokta konduğunu ve birinci tümcenin sonuna *ki* bağlacının da gelebileceğini belirtmiştir. Birinci cümlelerin sonuna *ki* bağlacının gelmesiyle oluşan cümlelerin devrik

kaynaşık tümce niteliğinde olduğunu söyleyerek iç içe birleşik cümleler ile *ki*'li aktarım cümleleri arasındaki benzerliğe değinmiştir. Dizdaroğlu'nun bu cümle türündeki bağlacının da kullanılabileceğini söylemesi bu cümle yapısının aslında bağımlı birleşik olabileceğini göstermektedir. Nitekim araştırmacıların çoğu *ki*'li birleşik cümlelerin bağımlı birleşik yapıda olduğunu düşünmektedir. Ancak Dizdaroğlu açıklamalı cümlelerin tümünü sıralı (bağımsız birleşik) olarak değerlendirmiştir. Verdiği örneklerden bazıları (örn. *Bir zabıt haykırıyor: "Buradan yürüyerek geçilmez, eğilin!"*) sıralı değil, bağımlı birleşik cümledir.

Banguoğlu (2015, s. 557-58) bağımsız birleşik cümleler için *yanyana bağlam cümlesi* terimini kullanmıştır ve bu yapıdaki cümlelerin semantik türlerinden biri olarak gösterdiği *açıklama cümlesini* şöyle tanımlamıştır: "Başcümleyi açıklayıcı nitelikte bir yancümleyle kurulan birleşik cümlelere *açıklama cümlesi* (proposition déclarative) diyoruz.² Bunlar başcümleyi başka kelimelerle tekrarlama veya yorumlama yoluyla aydınlatma ve berkitme işleyişindedirler: *Parayı gönderdim, yani borcum ödendi. ° Bir daha da yazmadınız, demek ki bizi unuttunuz.*

Baskakov (2017, s. 122) açıklamalı bağımsız birleşik cümleleri bağlaçlı ve bağlaçsız olmak üzere farklı başlıklar altında ele almıştır. *Açıklamalı bağlaçlı bağımsız birleşik cümlelerin* ikinci parçasının ya birincinin tamamını ya da tek bir ögesini açıklayan veya tamamlayan iki parçadan oluştuğunu belirtmiştir. İkinci parçanın birincinin tamamını açıklayan cümlelerin ikinci parçasında, semantik yönden birinci parçanın tamamıyla ilişkili bir zamirin (genellikle *bu* zamiri) bulunduğunu; ikinci parçanın birincinin bir ögesini açıklayan cümlelerin ikinci parçasında ise birinci parçada yer alan bir ögeyi açıklayarak isimlik rolünde görev yapan anlamlı bir ögenin var olduğunu dile getirmiştir. Baskakov'a (2017, s. 131) göre *açıklamalı bağlaçsız bağımsız birleşik cümleler* ise iki parçadan oluşur ve ikinci parça birinci parçanın içeriğini tamamlayan, açıklayan veriler içerir.

Baskakov (2017, s. 103-156) açıklamalı bağımlı birleşik cümleleri de *bağlaçlı* ve *bağlaçsız* olarak sınıflandırmıştır. Bağlaçlı açıklama yan cümleleri söz dizimi ve cümle bilgisi çalışmalarımızda belli bir yere oturmuştur diyebiliriz: *ki*'li birleşik cümleler. Öyle ki Türkçe gramer çalışmalarında ilgi cümleleri için *açıklama cümlesi* terimi bile kullanılmaktadır. Hunutlu (2014, s. 146) *açıklama yan cümleleri* başlığını "Şekilce bağımsız olan bu yan cümleler, anlamca temel cümleye bağlıdır. Çoğunlukla "*ki*'li yan cümle"den oluşan bu bloklar, temel cümledeki bir öge, isim veya yüklemi açıklarlar. Açıkladıkları kelime veya kelime öbeğine göre farklı görevler kazanırlar. *Ki*'li yan cümleler iki cümle arasında ilgi kurması durumunda açıklama yan cümlesi temel cümleye özne, nesne, tümleç, yüklem ismi gibi görevlerle bağlanır." şeklinde açıklamıştır. Söz dizimi ve cümle bilgisi çalışmalarımızda bağlaçsız bağımlı birleşik açıklama cümlelerinin yeri ise henüz oturmamıştır. Özmen'in (2004, s. 68) açıklama ilişkili bağlaçsız bağımlı birleşik cümlelerden dolaysız anlatım içerenler için şu açıklamayı yapması da bu cümle türünün nereye konulacağına belirsiz olduğunu göstermiştir: "Dolaysız anlatım cümlelerinin, yardımcı cümleyi içe alan dizilişlerinde, cümle birleşik sayılmış; ancak, birbirinden iki noktayla ayrılabilir nitelikteki cümleler için herhangi bir görüş belirtilmemiştir. Buna göre, bu cümleler ya birleşik cümle sayılmamış ya da tereddüt geçirildiği için, fikir belirtmekten çekinilmiştir."

Baskakov (2017, s. 154) *açıklamalı bağlaçsız bağımlı birleşik cümleleri* şöyle tanımlamıştır: "Ana cümleden sonra gelen bir veya daha çok eş görevli tamamlayıcı ya da belirtici yardımcı cümleden oluşmaktadır. Yardımcı cümle ya ana cümledeki eylemin

² Banguoğlu (1974, s. 547), bağımsız birleşik cümlelerin bileşenlerini başcümle (proposition principale) ve yancümle (coordonné) olarak adlandırmıştır ki Türk dili üzerine yapılan söz dizimi çalışmalarında bağımsız birleşik cümle bileşenleri için böyle bir ayrıma gidilmeyip birleşen her bir cümle söz dizimsel olarak eşit muamele görür. *Yan cümle* terimi bağımlı birleşik cümlede altı sıralı cümleler için kullanılan bir terimdir.

genişlemiş nesnesi olabilir ya da ana cümlelerin herhangi bir ögesini açıklayabilir, tamamlayabilir veya belirtebilir.” Baskakov, açıklamalı bağlaçsız bağımlı birleşik cümleleri üçe ayırmıştır. Bu cümlelerin özellikleri ve örnekleri şöyledir:

- Tamamlayıcı yardımcı cümleler, ana cümle öznesindeki düşünce, görüş veya algının içeriğini açmaktadır: *Ve size son defa söylüyorum, hemen geldiğiniz gibi gidiniz.*
- Belirten yardımcı cümleler ana cümlelerin öznesini açıklamaktadır: *Senin samimi bir arkadaşın vardı, geçen yaz bana bahsetmiştin.*
- Belirten yardımcı cümle, ana cümlelerin tümlecini (nesneyi veya dolaylı tümleci) açıklamaktadır: *Ben bu kanaate varıyorum: karım seyahatten pek memnun kaldı.*

Kononov (2024, s. 176) *bağlaçsız bağımlı birleşik cümlelerin* bağlanma biçimlerini dörde ayırmıştır: Birleşik cümlelerin bağmlayan kısmı yüklemının leksik manasına, birleşik cümlelerin bağmlanan kısmı yüklemının morfolojik şekline, birleşik cümlelerin bağmlanan kısmı içindeki dolaylı soruya, tonlamaya bağlıdır. Bunlardan birincisi *Onu gitti zannettim.* örneğindeki gibi duygu fiilleriyle oluşturulan cümle tipidir. İkincisi yan cümlesi *gelir gelmez, geldi geleli, geldi gelmedi, geldi mi* örneklerindeki yapılarla oluşturulan yan cümlelerle kurulan cümle tipidir ki Deniz-Yılmaz (2009, s. 90) bu yapıları bitimli zarf-fiil şekilleri olarak değerlendirirken Baskakov (2017, s. 152) bunlardan ilk üçünün zarf-fiilleştiğini ve bitimli fiil olmadıkları görüşünü paylaşır. Üçüncüsü *Geldi mi bilmiyorum.* ° *Nereye gitti bilmiyorum.* gibi bağımlı soru cümlelerinin oluşturduğu cümle tipidir. Dördüncüsü ise *Şunu iyice anladım: İnsanlar değişmez.* gibi tonlamaya bağlı (bağlaçlı vakfeye, durguya³) kurulan bağlaçsız bağımlı birleşik cümle tipidir ki bu yapı tam olarak günümüzde *açıklayıcı birleşik cümle* olarak anılan cümle tipidir.

Kononov’un soru cümleleriyle kurulan cümle tipi için verdiği örneklerden bazıları *mi/mi/mu/mü* soru edatıyla oluşturulur ki bu tür cümleler günümüzde de iç içe birleşik cümle kabul edilir: *Ömer gülüyor mu, ağlıyor mu anlayamadılar.* Ancak Özmen’in (2013, s. 193) iç içe birleşik cümle için verdiği, *mi/mi/mu/mü* edatlı *Ama bir iş verdim mi gözün arkada kalmaz.* tarzı cümleler Deniz-Yılmaz (2009, s. 90) tarafından bitimli zarf-fiil biçimi olarak ele alınır, yani bu tür cümlelerin girişik birleşik cümle olduğu kabul edilir.

Soru sözcükleriyle kurulan yan cümleleri Aydemir (2022, s. 117) çağdaş Türk dillerinin müstakil bir niteleme cümlesi türü olarak görür: “Soru kelimeleriyle kodlama: Bazı niteleme yancümleleri, belli soru kelimeleriyle (*kim, ne, her ne* gibi) oluşturulur ve bunlar “başsız niteleme yancümleleri” olarak işlev görürler, örn. *Kim kazandıysa o gelsin* (= Kazanan gelsin), *Kim dediyse yalan söylemiş* (= Diyen yalan söylemiş).” Aydemir (2020, s. 93) *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*’nde genelde temel cümle içinde ilgi cümlecğine referans olan bir leksikal ögenin yer aldığını (örn. *Kim birinci olursa, ödülü o alacak.* cümlesindeki “o” zamiri), aslında bu tip yapıların özerk niteleme türü yapıların bir alt türü olarak da görülebileceğini (örn. Azerbaycan Türkçesi *Kim ki yaxşı düş görür* “Yahşı düş gören”) ifade ederek bu yapının ilgi cümleleriyle ilgili kökenini dile getirmiş olmaktadır. Ayrıca soru kelimeleriyle ad işlevli altasıralama konusunda “Bu tip yapılarda, soru kelimesinin kendi leksikal anlamını yitirip bir *ögeleştiriciye* (complementizer) dönüşmesi söz konusudur.” diyerek bu yan cümlelerin Türk diline Hint-Avrupa dillerinden kopyalanan ve Türk dil bilgisinde -tam olarak doğru olmasa da- *ilgi cümlesi* ortak terimiyle anılan cümle türü olduğunu desteklemektedir (Aydemir, 2020, s. 83).

Ceritoğlu (2022, s. 370-371) ise bu tür cümlelerin tarihî Türk lehçelerinde Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle oluştuğunu dile getirir: “Seçilmiş kopya olarak Türk dilinin söz dizimine sokulan cümlemsi öbekleri ‘*Kim kitap okumak istiyorsa* kütüphaneye

³ *Durgu* kelimesi ilgili yayın çevirisinde tonlamayla ilgili olarak “durak, durma” anlamında kullanılmıştır.

gitsin; *Neyi istiyorsa* verin; *Kimin çantasında kalem varsa* arkadaşına versin' örnek cümlelerinde de görüleceği üzere doğal birer söz dizimsel birim olarak günümüz Türkçesinde de kullanılmaya devam etmektedir." Hakikaten böyle cümlelerde soru sözcükleri soru anlamından uzaklaşmıştır ve cevap istememekte olup ilgi zamiri veya ilgi zarfı olarak görev yapmaktadır.

Özkan (1996, s. 216) *açıklama birleşik cümleleri* hakkında "Yardımcı cümlesi, temel cümleyle bildirilen yargıyı veya işi açıklayan birleşik cümlelerdir. Temel cümle, yardımcı cümleden önce gelir. Bu iki cümleyi, açıklama ifadesi katan ":" işareti bağlar. Açıklama cümlelerini, cümle başı bağlaçlarıyla birbirine bağlanan ve aralarında açıklama ilgisi bulunan birleşik cümlelerden ve ara sözlerden ayrı değerlendirmek gerekir." demiştir.

Aydın (2025, s. 808) "Açıklama İlişkisiyle Bağlanan Cümleler Üzerine Bir İnceleme" başlıklı makalesinde açıklama ilişkisiyle bağlanan cümlelerin, bu cümlelerin yapısının kolaylıkla ortaya konmasını sağlayan bağlayıcılar olmadığında da bağımsız birleşik ve bağımlı birleşik olabileceğini ortaya koyarak konuya açıklık getirmiştir. Açıklama ilişkisiyle kurulan bağımlı ve bağımsız birleşik cümleleri örnekendirerek sonuç bölümünde şu açıklamaları yapmıştır: "Açıklama cümlesi, cümlelerin ögesi oluyorsa ya da bir cümle ögesine yönelik açıklama yapıyorsa temel cümleden ayrı değerlendirilmemelidir. Açıklama, cümlelerin tamamıyla ilgili, doğrudan bir ögeye yönelik değilse cümleler biçimsel olarak ayrı değerlendirilebilir. Aralarında açıklama ilişkisinin bulunduğu ve tek cümle olarak değerlendirilebilecek yapılar, kuruluşları açısından 'açıklamalı cümle' olarak alınabilir."

Aydın, açıklama cümlesinin bağlandığı cümlelerin tamamıyla ilgili olması durumunda bağımsız cümle kuruyor olarak değerlendirileceğini düşünmektedir. Aydın'ın bu görüşünü Aydemir'in *devamlılık gösteren ilgi cümlelerine dair görüşü* de desteklemektedir.⁴ Devamlılık gösteren ilgi cümleleri açıklama cümlesinin, bağlandığı cümlelerin bütünüyle ilgili olduğu cümle tiplerinden biridir. *Ki* bağlacıyla bağlanan bu cümlelerin biçimsel olarak bağımlı olmalarına rağmen içeriksel olarak bağımlı olmadıkları için bağımsız birleşik cümle olarak değerlendirilebilecekleri düşünülmüştür (Aydemir, 2022, s. 115-124).

1.3. Açıklayıcı-İç İçe Birleşik Cümle

Standart Türkiye Türkçesinde anlatım bozukluğu olarak değerlendirilebilecek bir cümle yapısının tarihi Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu cümlelerde iki bitimli fiil yer alırken her ikisine de aynı iç cümle bağımlıdır. Böyle cümlelerde bağımlı cümle âdeta iki farklı cümlelerin kesişim kümesidir. Örneğin I. Tunyukuk Yazıtı'ndaki *Türgiş kağan ança temiş: "Beniñ bodunum anta erür." temiş. "Türgiş kağanı şöyle demiş: 'Benim halkım orada olacaktır!' demiş"* (2019, s. 78-79) cümlesinde yan cümle iki farklı yükleme bağımlıdır. Kimi bağlı cümlelerin ortak yan cümlesi olabilmektedir. Örneğin "Eğitimde fırsat eşitliği yaratılmadıkça cehalet yenilemeyecek ve toplumsal refah sağlanamayacak." cümlesinde *eğitimde fırsat eşitliği yaratılmadıkça* yan cümlesi iki temel cümleye bağımlıdır. Fakat açıklayıcı yan cümlelerde durum bundan farklıdır. Bir dil birimini yinelemeden kaçınma, dilde tasarruftan ziyade, aynı anlamı yineleme şeklinde bir yapı söz konusudur.

Polat (2018, s. 377) *Eski Uygur Türkçesinde Cümle* adlı doktora çalışmasında bu yapıdaki cümleleri *açıklayıcı/iç içe birleşik cümle* olarak adlandırmıştır: "Eski Uygur Türkçesi metinlerinde çok yaygın olarak kullanılan bu cümle türü açıklayıcı birleşik cümle yapısında genel olarak kullanılan *inçe tip ayıttı, inçe tip ötünti, inçe tip sakıntı, inçe tip*

⁴ Aydemir (2020, s. 94) *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri* adlı kitabında bu cümle türü için *ilerleyici/eşlemeli ilgi cümlecikleri* terimlerini kullanmıştır.

sözleti, inçe tip tidi, inçe tip yarlıkadı ile başlar, arkasından aktarma cümlesi verilir ve aktarma cümlesinin sonuna tıpkı iç içe birleşik cümlelerde olduğu gibi *tip ayıttı, tip ötüntü, tip sakıntı, tip sözleti, tip tidi, tip yarlıkadı* ifadeleri eklenir." *Nehcü'l-Feradis'*te iç cümlenin ikinci bir bitimli fiile değil de bitimsiz bir fiile bağlandığı, bu tarza benzeyen farklı yapılar da görülmektedir.⁵ Oytun-Altun (2023, s. 900) bu tür yapılarda iki cümlelik bir alıntı işaretlemenin söz konusu olduğunu söylemiştir. Çağdaş Türkçede bu yapıya benzer bir yapının *ki* bağlayıcısı ile kurulduğu görülmektedir: Sen ona git de ki: "Üsküdar'dan Memiş gelmiş." de! (Tietze, 1959, s. 102).

1.4. İç İçe Birleşik ve Açıklayıcı Birleşik Cümlelerin Karşılaştırılması

İç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümlelerin ortak özellikleri şunlardır:

- Bağımlı birleşik cümledirler.
- Dolaysız anlatım için kullanılabilirler.
- Bitimli yüklemli yan cümlelere sahiptirler.⁶
- Yan cümle yerine cümleden büyük birlik şeklinde bağımlı yapıları alta sıralayabilirler.

İç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümlelerin farklı özellikleri şunlardır:

- İç içe birleşik cümlelerde *-cümle devrik değilse- yan cümle sola dallanırken, açıklayıcı birleşik cümlelerde yan cümle sağa dallanır* (Polat, 2018, s. 359).
- İç içe birleşik cümlelerde yan cümle temel cümlenin yüklemine yönetindedir veya temel cümlenin yüklemine yönetimde olan bir ögenin bileşenidir, açıklayıcı birleşik cümlede ise yan cümle temel cümlenin yönetiminde değildir. İç içe birleşik cümleler temel cümleye bağlayıcı ile (*diye, gibi, için* vb. Türkçe bağlayıcılar) veya bağlayıcısız olarak bağlanabilir, açıklayıcı birleşik cümleler ise sadece bağlayıcısız olarak bağlanabilir.⁷ Açıklama yan cümleleri temel cümleye *ki, hani* vb. kopya bağlayıcılar ile bağlanırsa *ilgi cümleleri* vb. gibi farklı cümle yapısı kategorilerinde değerlendirilir.

2. Kutadgu Bilig'de İç İçe Birleşik ve Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Yusuf Has Hacıp tarafından 11. yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle yazılan *KB*, gerek Eski Türkçenin zenginliğini ve gücünü göstermesi açısından gerek yüksek Türk kültürünü ustalıkla yansıtmaya açısından araştırmacıların dikkatini çeken, klasik bir eserdir. Aruzun kısa bir kalıbıyla mesnevi biçiminde yazılan eser üzerinde söz dizimsel çalışmalar görece az olmakla birlikte son yıllarda artış göstermiştir.

Bir metnin dil bilgisi ve anlam açısından gerçek değerini ortaya koymak için söz dizimi incelemesi çok önemli olmasına rağmen *KB*'nin henüz kapsamlı bir söz dizimi incelemesi yapılmamıştır. Yapılacak her çalışma eserin kapsamlı söz dizimi incelemesi için katkı sağlayacaktır. Bu düşünceyle bu makalede eserdeki iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümleler incelenecektir.

⁵ Detaylı bilgi için: Özkan, E. (2022). *Nehcü'l-Feradis'*te İç İçe Birleşik Cümle Yapılarının Kuruluşu ve Türkiye Türkçesine Aktarılma Sorunları. *Journal of International Management Educational And Economics Perspectives*, 10(2), 163-170.

⁶ Bitimli yüklem *diye, için, gibi* vb. edatların kendilerine bağlama işleviyle eklenmesiyle ve durum eklerini alarak bitimsiz hâle gelseler de kök şekilleri morfolojik olarak bitimli görünümü korur.

⁷ Tarihi Türk lehçelerinde bazı açıklayıcı birleşik cümlelerde yan cümlelerin sonunda da *tép* gibi bağlayıcıların bulunduğu görülür: *İnçe sakançın bolmazun bular mini bilmez tip.* (Eraslan, 2012, s. 530; Gabain, 1959'dan, s. 473-474).

Bu makalede KB'deki iç içe birleşik cümleler Özmen'in iç içe birleşik cümle sınıflandırmasından yararlanılarak yapılacaktır. Özmen, iç içe birleşik cümleleri iki başlık altında sınıflandırmıştır. Bunlar yan cümlelerin temel cümleye bağlanması ve yan cümlelerin temel cümle içindeki görevi esas alınarak yapılan sınıflandırmalardır. Açıklayıcı birleşik cümleler de Özmen'in iç içe birleşik sınıflandırmasına benzer bir biçimde yapılacaktır.

İncelemede iç cümleler ve açıklama yan cümleleri eğik olarak, yan cümlelerin bağlı olduğu unsurlar veya belli bir özelliklerle ilgili dikkat çekilmek istenen unsurlar altı çizili olarak belirtilecektir. Metin, Arat'ın (2018) eserinden alınmıştır ve kimi düzeltmeler için Kaçalın'ın (Kaçalın, tarihsiz) e-yayınına başvurulmuştur. Arat'ın metnindeki transkripsiyon harflerinden üstü noktalı *v* yerine "*w*", üstü kavisli *ng* yerine "*η*" harfi kullanılmıştır. Alıntılanan metinlerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilirken Arat'ın (2018) çevirisinden yararlanılmıştır.

2.1. Kutadgu Bilig'de İç İçe Birleşik Cümleler

2.1.1. Yan Cümlelerin Temel Cümleye Bağlanışına Göre İç İçe Birleşik Cümleler

Yan cümleler temel cümle yüklemine yönetiminde olduklarında temel cümleye doğrudan bağlanırlar. Bu cümleler temel cümle öğelerinden birinin tümleyeni değildirlir. Bazı yan cümleler temel cümle yüklemine yönetiminde olmaksızın, farklı sentaktik veya semantik ilişkilerle de temel cümleye bağlanabilirler, ancak yine farklı bir ögenin tümleyeni değildirlir.

2.1.1.1. Yan Cümlelerin Temel Cümleye Doğrudan Bağlanmasıyla Oluşan İç İçe Birleşik Cümleler

Özmen (2013, s. 179-183), Türkiye Türkçesinde *de-*, *addet-*, *anla-*, *bil-*, *bul-*, *farzet-*, *gör-*, *gözük-*, *görül-*, *görün-*, *iste-*, *san-*, *sanıl-*, *say-*, *sayıl-*, *zannet-*, *zannolun-* fiilleriyle kurulan iç içe birleşik cümleleri yan cümlelerin temel cümleye doğrudan bağlandığı grupta ele almıştır. Böyle cümlelerde bağlama işlevinin temel cümle yüklemine leksik manası tarafından gerçekleştirildiğine değinmiştik. KB'de, yukarıda zikredilen çağdaş Türkçe fiillerin işlevi genellikle *ti-*, *bil-*, *bilin-*, *büt-*, *sakın-* gibi fiiller tarafından gerçekleştirilmiştir.

- toğuşlı ölür kör kalır belgü söz / *sözün edgü sözle özün ölgüsüz* (180) "Doğan ölür, ondan kalan iz sözdür, sözünü iyi söylersen ölümsüz olursun."
- *basutçı kerek barça işte bilin* / bu beglik işine tağı köp kılın (430) "Bil ki her işte yardımcı gereklidir, beylik işindeyse daha çok yardımcı edinmeye bak."
- *neçe keğ kişi bolsa özke yakın / özinde bağırsak bolur mu sakın* (517) "Düşün: Başkası ne kadar yakın olursa olsun kişiye kendisinden daha candan olabilir mi?"
- *topık yastadıñ emdi oldurğuka / ne oldruğ yiri bu ma köñlün uka* (647) "Otururken altına bir top koyup üstüne oturdun, böyle bir şeyin üstüne oturulur mu bir düşün."
- *yayığ kutnu bulsa idi bekrü tut / kalı beklemese yana bardı büt* (725) "Kararsız mutluluğu bulursan çok sıkı tut, korumazsan yine gideceğine şüphe etme."

2.1.1.2. Yan Cümlesi Temel Cümle Öğelerinden Birinin İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümleler

Türk dilinde cümlelerin isim gibi kullanılabilme esnekliği onları her türlü cümle ögesinin içine gömme olanağı sağlamaktadır. KB'de günümüz Türkçesinde işlek olarak kullanılan *diye* edatının yerini tutan *tip* ve *tiyü* edatları önemli alıntı işaretleyici edatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İç cümleler bu edatlarla edat grubu oluşturularak temel

cümleye belirteç işleviyle katılmakta ve fiilimsi grupları ve şart yan cümleleri içinde yer alarak birleşik yan cümleler olarak da görev yapmaktadırlar.

2.1.1.2.1. Yan Cümlesi Edat Grubu İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümleler

Özmen'in sınıflandırmasında iç cümlelerin *diye, için, gibi* edatlarıyla edat grubu oluşturduğu görülmektedir. KB'de ise iç cümleler *tip* ve *tiyü* edatları ile öbekleşmiştir. Kimi söz dizimi çalışmalarında bu sözcükler zarf-fiil olarak da değerlendirilmektedir. Edatların gramerleşmesi zaman alan bir olgu olduğundan araştırmacıların belli bir dönem için bu sözcükleri edat değil de zarf-fiil olarak değerlendirmesi mümkündür. Clauson (1972, s. 430) *tép* sözcüğünü *tép sakıntım* gibi ifadelerde kelime şeklinde ifade edilmiş bir tırnak işaretinin biraz fazlası olarak görmüştür. Tekin (2003, s. 214-215) *teyin/tiyin, tip* ve *üçün* gibi sözcükleri yan cümle bağlacı diye nitelendirmiştir. Aydemir (2020, s. 40) *tep* sözcüğünü Eski Türkçede yan cümle kuran alıntı edatı olarak, Hunutlu (2025, s. 249) *tép, teyin, tepen* sözcüklerini edat olarak anmıştır.

- atı edgü bolmuş atanmış ağı / *ağı olse atı tiriğ tip okı*⁸ (257) "Cömertliği ile iyi ad kazanmıştır, bil ki cömert insan ölünce adı yaşar."
- okır emdi altmış mañar *kel tiyü* / busuğ bolmasa bardım emdi naru (366) "Şimdi altmış beni 'Gel!' diye çağırıyor, ecel pususuna düşmezsem şimdi ona gideceğim."
- öküş edgü sözler tilin sözledi / *işin itge men tip katığ kur badı* (542) "Pek çok güzel söz söyledi, 'İşini yapacağım.' diye kesin söz verdi."

2.1.1.2.2. Yan Cümlesi Şart Yan Cümlesi İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümleler

Eserde iç cümlelerin *ti-* fiilinin şart kipi çekimiyle oluşturulan yüklemlelere bağlandığı görülmektedir. Bu cümleler karma yapıli cümleler oluşturur. İç içe birleşik yapıda olan cümleler şart yan cümleleridir. Örneğin *negülük tise sen ayayın saña* cümlesi iç içe-şartlı katmerli birleşik cümledir.

- *tüzün kılkı alçak bağırşak köñül / köreyin tise* kel muni kör amul (107) "Asil, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu birini görmek istersen gel, onu gör."
- *negülük tise sen ayayın saña / eşitgil sözümni ay ersig toña / bu yalñuk atı boldı yanluk üçün / bu yanluk uruldu bu yalñuk üçün* (196-197) "Neden, dersene sana söyleyeyim; ey mert yiğit, sözümü dinle: Bu *yalnguk* (insan) adı yanıldığı (*yanğluk*) için verildi, yanılmak (*yanğluk*) insan (yalnguk) için yaratıldı."
- *mini kim bulup berk tutayın tise / ayu birdim ol neñni tutsun usa* (721) "Beni kim bulup elinde sıkı tutmak isterse gereken şeylerin hepsini saydım, elinden gelirse tutsun."

2.1.1.2.3. Yardımcı Cümlesi Fiilimsi Grubu İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümleler

Eserde iç cümlelerin sıfat-fiillere bağlandığı örnekler mevcuttur.

- *urayın tigüci özi ursuğar / basayın tigüci özi bassığar* (679) "Vurmak isteyen kendisi vurulur, ezmek isteyen kendisi ezilir."

⁸ Bu çalışmada KB metni Arat'ın (2018) çalışmasından alınmıştır, ancak bu beyitte *ukı* kelimesi anlam ve biçim yönünden uygun olmadığı için Kaçalın'ın (tarihsiz) çalışması esas alınarak *okı* şeklinde düzeltilmiştir.

2.1.2. Cümle İçerisindeki Görevleri Bakımından İç İçe Birleşik Cümleler

İç içe birleşik cümlelerde iç cümle temel cümlelerin bir ögesi veya bir ögesinin tamlayanıdır. Bir iç cümle temel cümlelerin yüklem ismi, öznesi, nesnesi, zarf tümleci, dolaylı tümleci olabileceği gibi bu öğelerden birinin bir parçası da olabilir.

2.1.2.1. Yan Cümlesi Nesne Olan İç İçe Birleşik Cümleler

İç içe birleşik cümlelerin en yaygın çeşidi dolaysız aktarım cümleleridir. Bu cümlelerde yüklem daha çok *de-* fiildir. Bu cümlelerde iç cümle veya cümleler temel cümlelerin nesnesi görevinde olurlar.

- *ıdı sewdi könlün anı tapladı / ilig tapğınğa bu yarağay tidi* (532) "Onu çok ve gönülden sevdi, beğendi, 'Bu, hükümdarın hizmeti için uygun.' dedi."
- *ıayy ödte hacib tilese mini / ol ödte keleyin tidi söz küni* (560) "'Hacib beni ne zaman çağırursa o zaman geleyim.' dedi."
- *yana aydı ilig söz asğı neçe / yası ma neçe ol maña ay aç* (1000) "Hükümdar yine sordu: Sözün ne kadar faydası ve ne kadar zararı vardır açıkla bana."

2.1.2.2. Yan Cümlesi Zarf Tümleci Olan İç İçe Birleşik Cümleler

Eserde emir cümlesi, isim cümlesi, fiil cümlesi gibi çeşitli cümlelerin temel cümleye zarf göreviyle bağlandığı görülmektedir.

- *aya birke bütmiş tiliñ birle ög / köñül bütti şeksiz amul tutğıl ög* (25) "Ey Tanrı'nın birliğine inanmış olan, onu dilinle öv; gönlün tereddütsüz inandıysa aklını işe karıştırma."
- *toğuglı ölür kör qalır belgü söz / sözün edğü sözle özün ölgüsüz* (180) "Doğan ölür, ondan kalan iz sözdür, sözünü iyi söylersen ölümsüz olursun."
- *bu kıtka inanma usa edğü kıl / bu kün munda erse yarın anda bil* (549) "Bu ikbale inanma, elinden gelirse iyilik et, bil ki ikbal bugün sendeyse yarın başkasındadır."
- *iligke baka kördi yaşru közin / kaşı közi tügmiş açıtmiş yüzün* (770) "Gizlice hükümdara bakarak kaşını çatmış, yüzünü ekşitmiş gördü."

2.2. Kutadgu Bilig'de Açıklayıcı Birleşik Cümleler

2.2.1. Açıklayıcı Birleşik Cümlelerde Yan Cümlelerin Temel Cümleye Bağlanma Şekilleri

Açıklayıcı birleşik cümlelerde açıklama yan cümleleri temel cümleye iki yoldan bağlanmaktadır. Bunlardan biri yan cümlelerin temel cümleye doğrudan bağlanmasıdır ki yan cümle temel cümlelerin bütünü ile ilgili bir içerik sunar. Diğeri ise yan cümlelerin temel cümledeki bir ögeyi veya bir ögenin bileşenini açıklayarak bağlanmasıdır. Yan cümlede açıklaması yapılan öge veya öge bileşeni sıklıkla bir zamirdir.

2.2.1.1. Yan Cümlelerin Temel Cümleye Doğrudan Bağlanmasıyla Oluşan Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Bu cümlelerde açıklama yan cümlesi temel cümle içindeki bir sözün veya sözü temsil eden bir zamirin açıklaması değildir. Bu tür cümlelerde yan cümle daha çok ana cümle öznesindeki düşünce, görüş veya algının içeriğini açmaktadır.

- *baқа kördüm erse yinik boldı yük / özüm aydı sözle sözün barı tük* (195) "Dikkatle bakınca yüküm hafifledi, kendi kendime dedim: Söyle, içindekileri dök."

- özi itti tüzdi kör il kün işi / takı ma tiler erdi ödrüm kişi / *öziñe basut kılsa iş başlasa / özi tınsa ança ol iş işlese* (418-419) “Halkın işini kendisi düzenleyip yoluna koydu, yine de etrafında seçkin kişiler olsun isterdi: Kendisine yardım etseler ve işlerini görseler, kendisi biraz dinlense, onlar çalışsalar.”
- sözin aydı şa’ir muñar menzetü / tili lafzı birle anar yanzatu / *bilig kıymetini biliglig bilir / ukuşka ağırlık biligdin kelir / negü bilge tilwe bilig kadrini / bilig kayda bulsa biliglig alır* (471-473) “Şairin söylemiş olduğu söz de bu anlamdadır ve aynı fikri ifade eder: Bilginin kıymetini bilgili bilir, akla hürmet bilgiden gelir. Bilginin kıymetini deli nereden bilecek, bilgiyi nerede bulursa bulsun bilgili alır.”
- karaka bilig birdi bilgi açuk / *buşar ödte beglerke barma yağuk* (778) “Bilgisi herkesçe bilinen bilge halka şunu bildirmiştir: Kızdıkları zaman beylere yaklaşma.”

2.2.1.2. Yan Cümlelerin Temel Cümlelerin Bir Ön veya Art Gönderim Unsurunun Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklama cümlelerinde yan cümleler genellikle sağa dallanır. Bununla beraber yan cümlelerin sola dallandığı açıklayıcı birleşik cümleler de vardır. Temel cümlede yer alan bir sözün veya sözün yerini tutan bir zamirin yan cümlede açıklandığı açıklayıcı birleşik cümlelerde bağlantıyı ön veya art gönderim unsuru sağlar.

2.2.1.2.1. Yan Cümlelerin Temel Cümlelerin Yüklem İsmi Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Bu cümleler ki’si düşmüş birleşik cümlelerin, yardımcı cümlelerin *yüklem ismi yardımcı cümlesi* olduğu türüne benzerdir. Yan cümle, temel cümledeki yüklemden bildirme morfeminin çıkarılmasıyla kalan zamirin karşılığıdır.

- tilek bu iligke tapınsa özüm / *yarağ körse hacib ötünse sözüm* (529) “Dileğim hükümdara hizmet etmek ve hacibin fırsat bulup sözümü arz etmesidir.”
- iweklik bu erdi sini bilmedin / *yakın tuttum özke tapundurmadın* (634) “Acelecilik seni tanımadan, hizmetini denemedim kendime yakın tutmamdı.”
- bu ay toldı aydı maña berk kişen / bu bir kaç neñ ol kör bireyin nişan / *mini bulğuçı kılkı alçak kerek / köñül koğkı til sözde yumşak kerek [...]* (702-711) “Ay-Toldı dedi ki: ‘Benim için köstek olacak birkaç şey vardır; bak, onları belirteyim: Beni bulan kişi mütevazı doğalı, alçak gönüllü ve yumuşak dilli olmalıdır. [...]’”

2.2.1.2.2. Yan Cümlelerin Temel Cümlelerin Öznesinin Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Bu cümlelerde temel cümledeki gönderim unsuru daha çok bir zamirdir, açıklama unsuru ise bu öznenin yerini tuttuğu cümle veya metindir.

- körü barsa yakşı ayur uş bu söz / *sınap sözlegüçi iduk kutluğ öz / erej kılsa emgek tutaşı barır / sewinç kılsa kadğu tutaşı yorır / neçe er beğüse baş ağırığ beğür / neçe baş beğüse beğük börk keğür* (433-435) “Aziz ve mübarek bir kişinin tecrübeyle söylediği şu söz dikkat edilirse çok yerindedir: Huzur istersen zahmetle birlikte gelir, sevinç istersen kaygıyla birlikte bulunur. İnsan ne kadar büyürse baş ağrısı da o kadar büyür, başı ne kadar büyürse o kadar büyük börk giyer.”
- kim erse tapuğka kireyin tise / iki neñ kerek bil söz aydım kese / *tiriglik kerek bir tuçı igsiniz / tapınsa kıyıkısız yarutsa yüzün / tağı bir saw altun kerek ay tetig / anı işletip itse özke itig* (481-483) “Hizmete girmek isteyen kişi için hiç şüphesiz şu iki şey gereklidir: Biri doğrulukla hizmet edip yüzünü ağartmak için hastaliksız

geçen bir hayattır. Biri de yerinde kullanıp harcamak için elde bulunması gereken som altındır, ey zeki kişi.”

2.2.1.2.3. Yan Cümlelerin Temel Cümlelerin Nesnesinin Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklayıcı birleşik cümlelerde temel cümle *demek, düşünmek, bilmek* vb. fiillerin çekimli biçimleri olduğu zaman açıklayıcı yan cümleler genellikle işaretli bir nesne rolündedir ve morfosentaktik yollarla işaretlenmez. Ancak kimi zaman açıklama unsurunu temsil eden gönderim unsurları temel cümlelerin istemine göre çekimli olarak yer alır.

- orun birdiñ aşnu men oldurmadım / *orun yok maña sen munı uķ tidim* (660) “Sen önce bana yer gösterdin, ben oraya oturmadım. Benim için yer olmadığını anlamamı istedim.”
- ayur ay oğul kördüñ emdi mini / *ne halin barır men unıtma munı* (1501) “Ey oğul, şimdi beni gördün. Benim ne hâlde gittiğimi unutma.”
- negü tir eşitgil bu beyt ayğuçı / eşitgil munı sen aya bilgüçi / *yüzi körki körğlüğ kerek kılķı uz / negü tutsa andın tamar barça tüz [...] (2922-2926)* “Şu beyti söyleyenin ne dediğini dinle, ey bilen insan bunu sen dinle: Yüzü güzel, tavrı zarif olmalı; onun sunduğu her şey zevle içilir. [...]”

2.2.1.2.3.1. Yan Cümlelerin Temel Cümlelerin Nesne İlgi Cümlesinin Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Eserde *negü tir eşitgil* cümlesi sıkça kullanılan cümlelerden biridir. “*negü tir*” vb. ifadeler her ne kadar bir iç cümle formatında görünse de bu cümleler aslında başsız niteleme yan cümleleridir. Bu yan cümlelerdeki *negü* cevap bekleyen bir soru zamiri değil, bağlama göreviyle kullanılan bir ilgi zamiridir ve açıklama yan cümlelerini temsil eden ön gönderim unsurudur.

- *negü tir* eşitgil kişi edğüsi / *yorıp tın tokığlı ahır ölgüsi* (233) “İnsanların iyisinin ne dediğini dinle: Canlıların hepsi yaşayıp ölecektir.”
negü tir eşit bu sınımış kişi / *başında keçürmiş yetürmiş yaşı / basutçı kerek erke yarıçılar / ukuşluğ biliglig büğü ilçiler [...] (426-430)* “Tecrübeli, başından çok iş geçmiş ve yaşını başını almış kişinin söylediğini dinle: İnsana yardım edecek ve destek olacak akıllı, bilgili ve bilge idareciler gereklidir. [...]”
- *negü tir* eşitgil biliglig tilin / *iwe kılmuş işler ökünçi yılın / iwe kılmuş işler neçe yig bolur / iwe bışmış aşnu yise ig bolur / iweklik turur barça yanlık başı / amulluk turur barça edğü işi* (631-633) “Bilgili insanın söylediklerini dinle: Aceleyle yapılan işin pişmanlığı yıllarca sürer. Aceleyle yapılan işler iyi olmaz, aceleyle pişirilen yemeği yiyen hasta olur. Bütün yanlışlıkların başı aceleciliktir, bütün iyi işler sakinlikle yapılanlardır.”

2.2.1.2.4. Yan Cümlelerin Temel Cümlelerin Dolaylı Tümlecinin Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklama yan cümleleri temel cümlede dolaylı tümleç görevindeki ön gönderim unsuru olan zamirlerin karşılığı olabilmektedir.

- orun ol törütüti orun yok añar / *anıñsız orun yok bütün bol munar* (19) “Yeri o yarattı, onun için yer söz konusu değildir; şunu bil ki onsuz da yer yoktur.”

2.2.1.2.5. Yan Cümlelerin Bir Temel Cümle Ögesinin Tamlayanının Açıklaması Olduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

Açıklama yan cümlesi temel cümledeki bir ögenin tamlayanının karşılığı olabilir. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere açıklama unsuru bir metin biçiminde de olabilmektedir.

- *munşar menzetü aydı alp er açuk / anın ma'nisi kör bu sözke tanuk / törümiş neñ erse yoqalğu turur / törütügli halik ne kılsa kıtur / tiriglik tidükün bu yıl teg keçer / kaçar tutsa bolmaz anı kim bulur / küwenme bu kutka kelir hem barır / inanma bu devlet birür hem alır / yayıg ermez erse bu devlet özi / ne edğü neñ erdi bu kut ay kozi / kelip barmaz erse bu devlet yana / tünermegey erdi yarumış küne (691-696) "Bir kahramanın buna benzer apaçık bir sözü vardır, onun anlamı bu söylediklerime tanıktır: Yarattılan her şey yok olacaktır, yaratan Tanrı ne isterse onu yapar. Bu hayat dediğin yel gibi geçer, kaçar, tutulmaz, ona kimse erişemez. Bu mutluluğa güvenme, geldiği gibi gider, bu devlete inanma hem verir hem alır. Bu devlet dönek olmasaydı bu ikbal ne güzel şey olurdu kuzum. Devlet gelip tekrar gitmeseydi bu aydınlanmış olan gün yine kararmazdı."*

2.2.2. Doğrudan Aktarım İşlevli Açıklayıcı Birleşik Cümleler

KB'de doğrudan aktarım yapmak için iç içe birleşik cümleden daha çok açıklayıcı birleşik cümle yapısı kullanılmıştır. Bu cümle yapısı temel cümle yüklemine, altasıralanan hacimli cümle dizilerinin önünde konumlandırarak cümle ya da metinlerin temel cümleyi bölmesini engeller ve metinlerin daha kolay anlaşılmasını sağlar. Cümle, insanın kısa süreli belleğinin şekillendirdiği bir dil birimidir. Bir cümlelerin ortasında hacimli cümlelerin veya cümle dizilerinin yer alması iç birimin başındaki ve sonundaki ögelerin birleştirilmesini zorlaştırır.

2.2.2.1. Diyalog İşlevli Açıklayıcı Birleşik Cümleler

KB, anlatma esasına dayalı bir metin olup tanrısal bakış açısıyla oluşturulmuş bir metindir. Bununla birlikte eserde gösterme tekniğinin de ağır bastığı görülmektedir. Akıl, mutluluk gibi soyut kavramlarla ilgili düşünceler bu kavramları temsil eden kişilerin sözleri olarak aktarılır. Ancak aktarım bir tiyatro eserinde yer alan kodlamalarla yapılmamaktadır. Piyeslerde repliklerin başına büyük harflerle sahibinin adı yazılarak ardına bir konuşma çizgisi konup dolaysız aktarım işaretlenir. Buna bir cümlesiz/yüklemi eksiltilmiş alıntı işaretleyici türü olarak *katılımcı odaklı* işaretleme denir (Oytun-Altun, 2023, s. 900; Güldemann, 2008'den). Özmen (2013, s. 211) bu işaretleme türünü *eksilteli dolaysız anlatım* şeklinde adlandırmıştır. Replikten önce konumlanan kişi adı yüklemi düşmüş bir cümlelerin öznesidir. KB'de ise genellikle hacimli bloklar hâlinde verilen aktarım unsurları daima anlatıcı aracılığıyla verilir ve açıklayıcı birleşik cümleler kurulur. Bu yapının temel cümlesi çoğunlukla *ay-/ayıt-* "söylemek, sormak" ve *ti-* "demek" fiiliyle kurulmaktadır.

- *ayıtı hacib emdi könlün neteg / kelip kayda tüştün ne ornuñ neteg / bilişñ ne barmu adaş ya kadaş / körügli ne barmu yigü içgü aş (523-524) "Hacib sordu: Nasılsın, gönlün hoş mu? Burada nereye indin, yerin nasıl? Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın var mı?"*
- *yanut birdi hacib kör ay toldıka / ayur emdi iwme maña tur bağa / men aşnu ayayın iligke sözüñ / ne ermiş tilekiñ kim ermiş özün / sini bilsü ötrü özün körsünü / uçuz tutmasunu ağır tutsunu / saña men kerekiñ bağa turğa men / kamuğ işleriñni sewe kılğa men (538-541) "Hacib Ay-Toldı'ya yanıt verdi ve dedi ki: Şimdi acele etme, bu işi bana bırak. Ben önce senin sözünü, dileğinin ne olduğunu, kim olduğunu*

hükümdara arz edeyim. Seni tanısun, sonra yüzünü görsün, sana layık olduğun değeri versin. Senin için gerekli olan şeyleri ben izleyeceğim ve bütün işlerini severek yapacağım.”

- bu ay toldı aydı ay ilig kutı / negüke buşar erki toldı otı [...] (637-642) “Ay Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar, acaba neye hiddet buyruldu da böyle ateş kesildin? [...]”
- ilig birdi alkış kör ay toldıka / ayur tünle kündüz maña tur baқа (760) “Hükümdar Ay Toldı’yı övdü ve dedi ki: Sen gece gündüz benim hizmetimde bulun.”

2.2.2.2. Tanıklama İşlevli Açıklayıcı Birleşik Cümleler

KB, yöneticilerin topluma karşı meşruiyet kazanması için oluşturulan nasihatname tarzı bir eserdir (Turan, 2011, s. 555). Eserde öne sürülen fikirler bilge, deneyimli, erdemli vb. kişilerden alıntılarla tanıklanarak kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Tanıklamalar için daha çok açıklayıcı birleşik cümle yapısından yararlanılmıştır. Ön gönderim unsuru olarak *negü tir* “ne der, dediğini” ilgi cümlesi kullanılmıştır.

- *negü tir eşit emdi türkçe mesel* / başında keçürmiş bu kökçin saçal / *küwenme kıwı kutka kutluğ kişi* / *inanma özüñ kutka atluğ kişi* / *akar suw yorık til bu kut turmadı* / *ajun tezgünürler yorıp tınmadı* / *inançsız turur kut vefasız yayığ* / *yorırda uçar terk adaki tayığ* (667-670) “Şimdi dinle; Türkçe bir mesel, başından çok şeyler geçmiş bu ak sakal ne der: Ey devletli kişi, sen bu boş devlete güvenme; ey namlı kişi, sen bu devlete inanma. Akar su, güzel söz ve devlet durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar. Mutluluğa inanılmaz, o vefasız ve dönektir, yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır.”
- *muñar menzetü keldi emdi bu söz* / *munı* eştip uksu biliglig keđ öz / *bu kut kayda bolsa boyun bir yaraş* / *kalı öznesse kutka kağgun küreş* / *bu kut kelse yalquq kutadur köni* / *tümen arzu birle talulap yir aş* (680-682) “Şu söz şimdi buna uygun düştü, bilgili ve iyi kişi bunu dinleyip anlansın: Mutluluk neredeyse ona boyun eğ, kendini beğendir, mutluluğa kafa tutarsan üzüntüyle boğuşursun. Mutluluk gelirse insan gerçekten mutlu olur, bütün arzularına kavuşur, huzur içinde yaşar.
- *bu sözke tanuķı bu şa’ir sözi* / *bu şa’ir sözi* sözke kattı tuzı / *keyik samı devlet kişike tezig* / *kalı kelse bekle tuşa hem tizig* / *tuta bilse devlet tezümez turur* / *kalı tezse tegmez yana terk kezig* (712-714) “Şairin şu sözü buna tanıktır, şair sözü söze tuz katmıştır: Mutluluğu insan için ürkek bir geyik varsay, eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur. Mutluluk tutulabilse kaçamaz, durur. Eğer kaçarsa sıra bir daha sana çabuk gelmez.”
- *negü tir eşitgil sınamış karı* / *sınamış karılar sözi* söz kurı / *kelir kut tuta bilmese sen barır* / *birür neñ yiyü bilmese sen alır* [...] (723-727) “Tecrübeli ihtiyarın söylediğini dinle, tecrübeli ihtiyarların sözü sözlerin mayasıdır: Mutluluk gelir, tutamazsan gider, mal verir, yiyemezsen alır. [...]”
- *negü tir eşit emdi bilge tetig* / *özi bardı koğtı biziñge bitig* / *şükür kıl ay ni ‘met idisi unur* / *şükür kılsa ni ‘met bayat arturur* [...] (755-759) “Şimdi dinle; kendi gitmiş fakat bize eserini bırakmış zeki ve bilge kişi ne der: Ey nimet sahibi olan becerikli kişi, şükret; şükredersen Tanrı nimetini artırır. [...]”

2.2.2.3. Diyalog ve Tanıklamanın İç İçe Metinler Oluşturduğu Açıklayıcı Birleşik Cümleler

KB’de kişiler konuşurken yer yer tanıklamalara başvurarak düşüncelerini kuvvetlendirmeye çalışırlar. Tanıklama yapmanın genel olarak açıklayıcı birleşik cümle

kurarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Diyalog kurma yöntemi de zaten genellikle bu yolla gerçekleştirildiğinden Coşar'ın (2020) da söylediği gibi KB'de *metin içinde metin* şeklinde yapılar ortaya çıkar. Bu yapılar bir tür zincirleme açıklayıcı birleşik cümle örnekleridir.

• yana aydı:

“mundın barur men turup / ilig tapğına bu özüm yüz urup / ğariblık yirinde kerek bolğa neñ / bu elgim tarusa sarıg kılğa eñ / içi keđ katıg bu ğariblık iş / ğariblıkta yañlur talu er başı / siziksiz kerek bolğa altun kümüş / özüm işleteyin tise men öküş / negü tir eşit emdi bilgi teniz / sözün yañzatur körse kızğu meñiz:

‘kim erse tapuğka kireyin tise / iki neñ kerek bil söz aydım kese / tiriglik kerek bir tuçı ıgsizin / tapınsa kıyıksız yarutsa yüzün / tağı bir saw altun kerek ay tetig / anı işletip itse özke itig / anında basala yarar bu tapuğ / muni bilse bolmaz bu beklig kapuğ’” (478-486)

“Bir de düşündü:

‘Hükümdarın hizmetine girmek üzere buradan kalkıp gidiyorum. Gurbet elde insana mal gerekir, elim daralırsa bu benim yüzümü sarartır. Bu gurbet hâli insana çok ağır gelir, gurbette çok meziyetli insanlar bile ne yapacağını şaşırır. Kendime bir çevre edinebilmem için bana şüphesiz çok altın ve gümüş gerekecek. Bilgisi derya gibi derin olanın söylediklerini dinle şimdi, dikkat edersen hayatından memnun insan bunu sözüne yansıtır:

Hizmete girmek isteyen kişi için hiç şüphesiz şu iki şey gereklidir: Biri doğrulukla hizmet edip yüzünü ağartmak için hastaliksız geçen bir hayattır. Biri de yerinde kullanıp harcamak için elde bulunması gereken som altındır, ey zeki kişi. Hizmet ancak o zaman bir işe yarar, insan bunu bilirse bu kapı ona kilitli kalmaz.’”

• ilig buştı artuğ qararttı meñiz / ayur:

“ay iweklik kişike isiz / yañıldı bu tüşte meniñ bu özüm / negü teg açayın kişike sözüüm / negü tir eşitgil biliglig tilin:

‘iwe kılmuş işler ökünçi yılın / iwe kılmuş işler neçe yig bolur / iwe bışmış aşm yise ig bolur / iweklik turur barça yañluk başı / amulluğ turur barça eđgü işi’

iweklik bu erdi sini bilmedin / yañın tuttum özke tapundurmadın / kayu erse begler tapuğçı kılın / tapındurğu ötrü açınsa yolın / bışurğu tapuğda sınağu körü / ağırlasa ötrü kötürgü örü (629-636)

“Hükümdar çok hiddetlendi ve yüzünü karartarak dedi ki:

‘Hey, acele etmek insan için kötüdür. Bu sefer kabahat bende oldu, nasıl oldu da başkasına sırrımı hemen açiverdim? Bilgili insanın söylediklerini dinle:

Aceleyle yapılan işin pişmanlığı yıllarca sürer.
Aceleyle yapılan işler iyi olmaz, aceleyle pişirilen

yemeği yiyen hasta olur. Bütün yanlışlıkların başı aceceliktir, bütün iyi işler sakinlikle yapılanlardır.

Acecelilik seni tanımadan, hizmetini denemeden kendime yakın tutmamdı. Hangi kul olursa olsun önce ona hizmet gördürmeli, ondan sonra usulü dairesinde ihsanda bulunmalı. Kulu önce hizmette pişirmeli ve sınamalı, ondan sonra kendisini yükseltip ödüllendirmeli.”

2.3. Kutadgu Bilig'de Açıklayıcı-İç İçe Birleşik Cümleler

Orhun Yazıtları, Altun Yaruk, Dede Korkut Kitabı, Şecere-i Terakime, Nehcü'l-Feradis vb. birçok eserde karşımıza çıkan bu cümle yapısının KB'de de örneklerine rastlamak mümkündür. Aşağıdaki örnekte iç metnin tamamının açıklayıcı birleşik cümlelerin temel cümlesine, kısmen de iç içe birleşik cümlelerin temel cümlelerine bağlı olduğu görülmektedir.

- *muñađıp ayur bir kün oldrup özi / beğük iş bu beglik işi hem sözi / baş ağrığ köp ol körse işi öküş / öküş işni süzgen ukuşluğ küsüş / kılumaz özüm bu kamuğ il işin / maña er kerek tır bilir iş başın / kerek tır maña emdi ödrüm kişi / ukuşluğ biliglig kişiler başı / bağırsağ bütün çın kılınçı köni / tili köñli tüz bolsa bilse munı / kılı birse erdi meniñ işlerim / körü barsa erdi içim taşlarım (420-425)* “Bir gün tek başına otururken kederli kederli şöyle der: Bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir. Bakarsan çok zahmetlidir ve binbir türlü işi vardır, bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir. Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir. Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve yetenekli bir kişi gerekli. Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı. Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalı.”

Sonuç

Türkçede bağımlı birleşik cümle konusu henüz yeterince araştırılmamış ve dil bilgisi çalışmalarında tam olarak netleşmemiştir. Çalışmalarda konunun farklı yönleri ortaya konulmuş, genellikle bütünsel bir bakış açısı sunulmamıştır. Bu durum metinlerin anlaşılmasını, başka dillere aktarılmasını ve üzerinde incelemeler yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı KB üzerinde iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümleleri incelerken önce bu cümle yapıları üzerinde araştırma yapılmıştır. Buna göre bu cümle yapılarının Türk dili gramerinde keşfedilmesi diğer yapılarla göre daha geç olmuştur. -sA morfemiyle çekimli yüklemlelere sahip cümleler (Eski Uygur Türkçesinden itibaren) biçimce bitimli, anlamca bitimsiz yapılar olduğu için Türk dilinin asıl bağımlı yan cümleleri olarak değerlendirilmiştir. İç cümleler ve açıklama yan cümleleri ise ya diğer cümle yapılarıyla bir görülmüş, mesela sıralı cümle addedilmiş ya da görmezden gelinmiştir. Ancak Türk dilinin söz dizimi üzerine yapılan çalışmalar çoğaldıkça bu cümle yapılarının özellikleri aydınlatılmaya başlanmıştır.

Bu makalede, yapılan araştırmalar sonucunda iç içe birleşik cümle ile açıklayıcı birleşik cümlelerin temel ortak özelliğinin yan cümle yüklemelerinin bitimli olması ve temel cümleye doğrudan, durum ekleriyle, *diye, gibi, için* vb. çekim edatlarıyla veya *dA* gibi pekiştirme edatlarıyla bağlanmaları olduğu tespit edilmiştir. Bu cümlelerde yan cümleler temel cümleye *ki/kim* vb. ilgi zamirleriyle veya *eğerci, çünkü* gibi altasıralayıcı cümle başı edatlarıyla bağlanmaz. Bu iki cümle türünün temel farkları ise iç içe birleşik cümlede yan cümlelerin temel cümle yüklemelerinin yönetiminde bir öge olması veya temel cümle yönetimindeki bir ögenin parçası olması ve sola dallanması, açıklama yan cümlesinin ise

çoğunlukla sağa dallanması ve temel cümleye yüklemine yönetiminde olmadan, tonlama ile bağlanmasıdır.

KB'de iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapılarının günümüzdeki birçok türü tespit edilmiştir. İç içe birleşik cümle yapılarından yan cümlelerin temel cümleye doğrudan, edat grubu içinde (*tip* ve *tiye* edatlarıyla), şart yan cümlesi içinde ve sıfat-fiil grubu içinde bağlanan tipleri tespit edilmiştir. İsim-fiil ve zarf-fiil grubu içinde iç cümleye rastlanmamıştır. Cümlelerin topyekûn adlaştırılması ve tamlama içinde öge olması da görülmemiştir. Açıklayıcı birleşik cümlelerden ise açıklama yan cümlesinin temel cümlelerin bütününe bağlanmasına ve yüklemine, öznesine, nesnesine, dolaylı tümlecini ve kelime gruplarının tümleyen öğelerini açıklayanına rastlanmıştır.

KB'de iç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapılarının en önemli işlevi, mesnevi formunda yazılan fakat bir tür tiyatral içeriğe sahip olan bu eserde söylemeye bağlı anlatımı oluşturmaya olanak sağlamasıdır. Metindeki başlıkların esere sonradan eklendiği düşünülmektedir. Eserde repliklerin ve alıntılarının söyleyenleri ile dış cümle yüklemelerinin mesnevi metni içinde verilmiş olması bu görüşü desteklemektedir. Mesnevi eserin başlığından, asıl metne dâhil olmayan müellif ve yazılış tarihi gibi öğelere kadar esere ait her bilgiyi aynı yapı içinde barındıran bir formdur. İç içe birleşik ve açıklayıcı birleşik cümle yapıları KB örneğinde Doğu edebiyatının kalıplaşmış biçimselliğine müdahale edilmeden alıntı cümle ve metinlerle yüklü, tiyatro benzeri bir eser meydana getirilmesini sağlamıştır.

Bu incelemede belli cümle yapılarının edebî eseri oluşturmada öne çıktığı ve söz dizimsel bir üslup özelliği meydana getirdiği görülmüştür.

Kısaltmalar

KB	Kutadgu Bilig
örn.	örneğin
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2004). Eski Anadolu Türkçesinde ki'si düşmüş birleşik cümleler. *Zeynep Korkmaz Armağanı* içinde (s. 51-60). Ankara: TDK Yayınları.
- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin söz dizimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Arat, R. R. (2018). *Yusuf Has Hacip: Kutadgu bilig*. İstanbul: Kocabalı Yayınları.
- Atabay, N., Özel, S. & Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. Ankara: TDK Yay.
- Aydemir, İ. A. (2020). *Çağdaş Türk dillerinde altasıralama stratejileri*. Ankara: Grafiker Yay.
- Aydemir, İ. A. (2022). Türkçede devamlılık gösteren ilgi cümleleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları Şükrü Halûk Akalın Armağanı* içinde (s. 115-124). Ankara: Akçağ Yay.
- Aydın, H. (2025). Açıklama ilişkisiyle bağlanan cümleler üzerine bir inceleme. *XVII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı [e-kitap]* içinde (s. 799-810). Bartın: Bartın Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Baskakov, N. A. (2017). *Çağdaş Türkçede cümle*. O. S. Karaca (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Cemiloğlu, İ. (2001). *Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde söz dizimi bakımından bir inceleme*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ceritoğlu, M. (2022). Tarihi Türk dilinin söz diziminde cümlemsi öbeği. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 19(3), 323-373.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Coşar, A. M. (2020). Kutadgu Bilig'de kurucu yapı olarak metin-cümleler. İ. I. Altun & E. Beyaz (Haz.), *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı içinde* (s. 1604-1616). Ankara: TDK Yayınları.
- Daşdemir, M. (2009). Türkçede yapıca bağımsız cümlelerden oluşmuş yan cümleler. H. Develi (Ed.), *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi: Türkçenin Söz Dizimi ve Türk Edebiyatında Üslup Arayışları II içinde* (s. 135-144). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Daşdemir, M. (2015). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Delice, H. İ. (2003). *Türkçe sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Deniz-Yılmaz, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde eylemsi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi: Osmanlı Türkçesi*. A. U. Elöve (Çev.) (1941), A. Benzer (Günümüz Türkçesine uyarlayan) (2012). İstanbul: Kocabalçık Yayınevi.
- Dizdaroğlu, H. (1972). *Tümcebilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğan, E. (2013). Zarf tümleçleri '-Dir bildirme eki almış bir kelime veya kelime grubu olan' cümlelerin yapısı üzerine. M. Arslan (Ed.), *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı I içinde* (s. 265-270). Saraybosna: International Burch Univ.
- Ediskun, H. (2017). *Yeni Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, M. (1998). *Old Turkic*. L. Johanson & É. Á. Csató (Ed.), *The Turkic Languages içinde* (s. 138-157). Londra: Routledge.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (2002). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gabain, A. von. (1959). *Türkische Turfan Texte X: Das Avadâna des Dämons Âtavaka bearbeitet von Tadeusz Kowalski*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Göğüş, B. (1968). Türkçede cümlemsilerin kuruluşu ve temel cümlecige bağlanma şekilleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 16, 89-142.
- Güldemann, T. (2008). *Quotative indexes in African languages: A synchronic and diachronic survey*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hatipoğlu, V. (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hunutlu, Ü. (2014). *Orhun Yazıtları ile İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde yan cümleler*. [Doktora Tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Hunutlu, Ü. (2025). *Eski Türkçenin söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kaçalin, M. S. (tarihsiz). *Yûsuf Hâs Hâcib: Kutadğu Bilig: Metin [e-kitap]*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3137, Kültür Eserleri 420.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (1999). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2000). Yapı bakımından cümle sınıflandırmaları üzerine. *Türk Dili*, 583, 16-23.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kononov, A. N. (2024). Türkçede birleşik cümle problemi. VIII. *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler [e-kitap]* içinde (s. 175-179). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kükey, M. (1975). *Uygulamalı örneklerle Türkçenin sözdizimi*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Oytun-Altun, H. (2023). Orhun Yazıtlarında doğrudan aktarım yapıları. Ü. Ç. Şavk, J. Garibova, D. Ergöncü, G. Yükselen Peler, M. Durmuş, E. Bozok & S. Koca (Ed.), *Cumhuriyetin Yüzyüncü Yılında Süer Eker: Çağdaş Türkolojinin İzinde* içinde (s. 897-918). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özkan, A., Toker, M., & Aşçı, U. D. (2020). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Konya: Palet Yay.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2019). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri: Giriş-ses bilgisi-şekil bilgisi-cümle-sözlük-metin örnekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özmen, M. (2004). Divanü Lügati't-Türk'te ve Kutadgu Bilig'de 'aymak' fiiliyle kurulan dolaysız anlatım cümleleri üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14, 67-77.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Polat, Ü. (2018). *Eski Uygur Türkçesinde cümle*. [Doktora Tezi]. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2019). *Orhun Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: BilgeSu Yay.
- Tietze, A. (1959). Die Eingliederung der wörtlichen Rede im Türkischen. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 55, 89-121.
- Tokatlı, S. (2012). Irak Türkmen Türkçesinde ki'si düşmüş birleşik cümleler. *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)*, 4(1), 99-105.
- Turan, F. (2011). Kutadgu Bilig'de sunulan dünya görüşünün kaynakları. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Sempozyumu* içinde (s. 553-564). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, F. (2018). Methodological variations in textbooks of Turkish grammar and syntax used in Turkish universities. *Acta Via Serica*, 3(1), 27-42.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımından karşılaştırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.